

АКТУАЛІЗАЦІЯ БЕЗГРОШОВИХ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КРИЗИ

Світова криза, пов'язана з пандемією коронавірусу, яка розпочалася з початку 2020 року, охопила практично весь світ і призвела до фінансової кризи цілих країн, їх галузей, корпорацій та окремих підприємств.

Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings прогнозувало падіння глобального внутрішнього валового продукту (ВВП) у 2020 році до 3,9 % [1]. Міжнародний валютний фонд (МВФ) стверджував, що якнайменше 170 країн зі 180 країн-членів МВФ очікують суттєве зниження доходів на душу населення, а рецесія, пов'язана з пандемією коронавірусу, призведе до найбільшого падіння світової економіки, навіть у порівнянні з великою рецесією 30-х років [2].

На фоні світових фінансових трендів очікувалося також і падіння економіки України. На даний момент, на жаль, виправдалися всі негативні прогнози щодо фінансових втрат цілого світу й окремих країн зокрема.

У складному фінансовому становищі також опинилася і Україна. Так, за 11 місяців минулого року державний бюджет країни зведено з дефіцитом у 117 млрд грн [3]. Особливою загрозою є те, що в складі бюджету витрат не залишилося ніяких коштів для фінансування будь-яких витрат, окрім захищених статей [4].

На цілі підтримки грошових потоків ведучі країни світу витратили величезні кошти, на фоні яких витрати України на пряму підтримку населення, а також боротьбу з коронавірусом, виглядають значно скромнішими. Був навіть створений у держбюджеті України фонд боротьби з коронавірусом розміром 64,7 млрд грн, серед яких лише 10 млрд грн було спрямовано Міністерству соціальної політики для запровадження програм непрямої підтримки людей, а 0,6 млрд грн – на програму виплати допомоги, компенсацій, грошового забезпечення й оплати послуг деяким категоріям населення [5].

Але в цілому можна вважати, що фінанси України витримали перший натиск пандемії. Далося взнаки, що Україні вже прийшлося перенести як найменше дві найбільш глибокі кризи: це світова фінансова криза 2008 року, яка призвела до падіння ВВП України на 15 % у 2009 році, та анексія Криму

і початок конфлікту на Донбасі, що зумовило падіння ВВП в Україні на 6,8 % в 2014 році, а у 2015 внутрішній валовий продукт скоротився ще на 9,8 % [6].

Отже, на відміну від попередніх криз, протягом останньої кризи банківська система України залишалася стабільною. Зниження курсу гривні до долару США здебільшого можна пояснювати взятим на себе Урядом України завданням доведення курсу аж до 29 грн за 1 долар США ще наприкінці 2019 року. У той же час, деякими періодами курс гривні навіть зміцнювався, у більшості випадків залишаючись навколо відмітки у 28 грн за 1 долар США.

Але все ж таки найбільше постраждали саме фінанси України. Ухвалений у 2019 році бюджет на 2020 рік уже в квітні був зменшений у частині доходів при збільшенні видатків і встановленні дефіциту в розмірі 298 млрд грн. При цьому найбільша частина дефіциту (214 млрд грн), яка була спланована на січень-жовтень 2020 року, була покрита лише на 120 млрд грн, а залишок у 178 млрд грн припав на останні два місяці минулого року; і тепер лише кінцеві показники виконання бюджету за минулий рік покажуть його результативність [4].

При цьому відомо, що Україна не змогла скористатися фінансовою допомогою ані Міжнародного валютного фонду, ані Світового банку, що могло суттєво покращити фінансову ситуацію в країні.

Отже, рік коронавірусної кризи продемонстрував наявність певних внутрішніх резервів для підтримки фінансової системи України, що перш за все позначилось на життєздатності грошових потоків усередині країни, між підприємствами – виробниками та постачальниками послуг, між виробниками і торгівельними установами, а також між торгівлею й населенням. При цьому стійкість грошових потоків не була суттєво підтримана чистими грошовими вливаннями, а отже є наслідком певних організаційних рішень усередині економічних об'єктів, у тому числі завдяки гнучкому застосуванню інструментів безгрошових фінансових відносин підприємств. Це означає необхідність дослідження цього досвіду в умовах явного дефіциту грошової маси, що і спонукало до написання даної статті.

У сучасному фінансовому менеджменті підприємств питання управління грошовими потоками займає чи не найцентральніше місце, що демонструють базові навчально-методичні праці з фінансового менеджменту [7, 8]. У дослідженні питань фінансового стану підприємств в цілому грошовим потокам присвячують окремі дослідження, метою яких є створення окремих інструментів та

індикаторів управління ними [9], оцінювання їхньої ефективності [10]. Незважаючи на розробку питань стосовно управління грошовими потоками, точиться наукова дискусія щодо пошуку відповідей на питання сутності грошових потоків у діяльності об'єктів бізнесу [11; 12]. Актуальні питання управління грошовими потоками висвітлює велика кількість праць, наприклад [13; 14]. Об'єктом наукового розгляду є також Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів», затверджене наказом Мінфіну України [15]. Залишається спірним і потребує подальшого дослідження питання ефективності саме управління грошовими потоками діяльності підприємства в цілому [16]. Останнім часом увага дослідників повертається до особливостей управління грошовими потоками підприємств в умовах кризи [17].

Результати останніх праць свідчать про наявність все ж таки таких внутрішніх резервів у діяльності підприємств стосовно стану їхніх грошових потоків, що дають змогу працювати в умовах у край обмежених грошових надходжень.

Зокрема, доволі несправедливим видається практичне ототожнювання поточних потоків з фінансовими, що не є правильним. Через це, досліджуючи суто грошові потоки, поза увагою дослідників залишаються фінансові відносини учасників ринку, які набагато складніші й найважливіші, ніж суто грошові. І саме в них, скоріше за все, ховаються додаткові резерви фінансової життєздатності підприємств в умовах кризи. Саме цим питанням і присвячена дана стаття.

Отже, **метою статті** є дослідження такого резерву життєздатності фінансової системи підприємств, як фінансові потоки, які відбуваються частково і в безгрошовій формі, що так важливо в період масової нестачі грошових ресурсів в державі в період фінансової кризи.

Перш за все необхідно відзначити певний дуалізм в самому визначенні поняття «грошовий потік підприємства». З одного боку, під ним розуміють суму надлишку (недостачі) коштів, отриманих у результаті зіставлення надходжень і відрахувань коштів у процесі операційної або інвестиційної чи фінансової діяльності [14] (з цим визначенням важко сперечатися). З іншого боку, як предмет управління та дослідження, є правомочним розглядати обидві гілки окремо, розподіляючи грошовий потік на дві складові: вхідний та вихідний [18].

Тоді формально під грошовим потоком можна вважати сукупність подій, які відображають факти переходу грошових коштів від одного власника до іншого у зв'язку з виконанням ними взаємних договірних зобов'язань з фіксацією фактів

перерахування грошових коштів з одного розрахункового рахунку на інший. Представляючи грошовий потік підприємства як сукупність двох зустрічних процесів, а саме виплат і надходжень коштів, отримуємо як два окремі предмети управління вхідний (надходження) та вихідний (виплати) грошові потоки.

Безумовно, для фінансового стану підприємства (якщо відволіктися від реальних обставин стосовно відносин з іншими підприємствами) найкраще мати позитивний результативний грошовий потік, коли сума надходжень за якийсь період перевищує суму виплат. Але треба розуміти, що таке бажання є дзеркальним, тобто намагання отримати позитивний грошовий потік одним суб'єктом призводить до вимушеного негативного грошового потоку для іншого. В цій «грі з перетягування канату» в принципі не може бути переможця, оскільки результат гри на будь-який момент відображає стан кредитно-дебіторських відносин двох суб'єктів діяльності, які змагаються в отриманні плюсів у стані розрахунків між суб'єктами.

У дійсності ситуація ще складніша, оскільки грошовий потік у кожний момент часу складається не лише за результатами операційної діяльності підприємств, але і за результатами інвестиційної і суто фінансової діяльності. Тобто, в єдиному грошовому потоці перемішуються три його складових, як це схематично представлено на рис. 1.

Рис. 1. Цільові напрямки організації грошових потоків за видами діяльності підприємства

Спостерігаючи за діяльністю підприємств в період кризи коронавірусу, маємо відмітити масовий від'ємний результат чистого грошового потоку підприємств багатьох галузей. На даний час уже після року їхнього функціонування стають очевидними наступні причини фінансових втрат:

- 1) розрив ланцюжків постачання та закупівлі продукції;
- 2) фактичне призупинення виробництва, втрата доходів та ймовірне банкрутство об'єктів малого та середнього бізнесу внаслідок припинення діяльності на невизначений період;
- 3) масове скасування замовлень на продукцію та товари, відмова від укладення нових угод і скасування раніше укладених договорів;
- 4) втрата місць праці для неоформлених працівників у величезному секторі надання послуг;
- 5) втрати через несвоєчасне повернення кредитів;
- 6) втрати через неймовірно збільшену неплатоспроможність покупців товарів і споживачів продукції.

Найбільш постраждалими за вказаними напрямками є сфери бізнесу, на діяльність яких накладено безпосередні обмеження у зв'язку з введенням карантинних заходів:

- а) розважально-культурні заклади (театри, кінотеатри, виставки, різноманітні розважальні заходи, фітнес-клуби тощо) – від повної зупинки до спаду виручки на 50–80 %;
- б) готельно-ресторанний бізнес – у зв'язку з введеними обмеженнями на скупчення людей;
- в) туристичні послуги – внаслідок абсолютного падіння обсягів туристичних послуг у період карантину у зв'язку з закриттям кордонів і міжобласного сполучення в межах України;
- г) сфера надання косметологічних та інших подібних послуг.

У найбільшій зоні ризику опинилися також пасажирські перевезення, будівництво, страхування, сфера недержавної освіти тощо.

У той же час слід вважати цілком сприятливими стан торгівлі продуктами харчування, медикаментами, засобами гігієни, інтернет-торгівлю всіма видами товарів і доставку товарів до споживача.

Продовжують працювати в більш-менш стабільному режимі виробничі підприємства промислових галузей. Але і тут проблематика щодо стану грошових

потоків теж загострилася через суттєве зменшення вільних коштів в середовищі споживачів кінцевої продукції, у виробництві якої на перших технологічних стадіях приймають участь промислові підприємства. Саме їхнє стійке становище підтримує нова якість фінансових потоків, значну частку в яких грошові потоки було замінено на безгрошові.

Під час об'єктивної в обставинах кризи нестачі грошових засобів розрахунків підверглася певному перегляду переважаюча думка, що нестача грошових коштів може стати непереборним фактором призупинення виробничої кооперації; що без грошових ресурсів неможливий початок будь-якої діяльності або нового виробничого циклу у такій же мірі, як і без матеріальних і трудових ресурсів.

З цієї точки зору і роль фінансового забезпечення розглядають спрощено. Нерідко в суспільстві та виробничій діяльності роль грошових ресурсів прирівнюють до матеріальних або трудових за ознакою їх обов'язкової наявності у будь-який момент діяльності, що відображає певний фетишизм фінансів (до речі, пов'язаний з відомим тезисом К. Маркса про фетишизм капіталу). Цей «фетиш» іноді роззброює виробників і підприємців на шляху вирішення своїх реальних господарчих проблем при певній нестачі грошових ресурсів.

Не слід забувати про також класичне уявлення коштів – не як одного з трьох факторів виробництва, а навпаки, як засобів, що віддзеркалюють реальний процес обміну матеріальними цінностями, лише супроводжуючи його кількісним оцінюванням і забезпечуючи передачу й отримання обов'язків і прав у відповідних грошових одиницях.

Хоча в дійсності господарська діяльність в Україні давно вже функціонує в умовах жорсткого грошового дефіциту і звикла до роботи з величезними кредиторськими та дебіторськими зобов'язаннями. Але незважаючи на це, зараз, коли у зв'язку з прийнятими карантинними заходами через світову пандемію деякі галузі господарства призупинили свою роботу, а для інших через порушення звичайних виробничо-торгівельних ланцюжків дуже звузилися потоки надходження грошових ресурсів, деякі підприємства опинилися в ступорі перед новою хвилею нестачі грошових ресурсів [4–6].

І все ж таке рішучим фактором для розуміння місця грошових потоків у діяльності підприємств є те, що виробничі відношення виникають безпосередньо в процесі створення продукції, а фінансові – лише в сфері обміну готовими продуктами через грошову форму, яка формально може відділятися від змісту обмінного процесу. У дійсності виробничий і фінансовий цикли не обов'язково

відбуваються синхронно; вони можуть доволі сильно зміщатися один відносно одного. У разі настання тяжких для фінансових потоків умов, суб'єкти господарювання повинні вміти користуватися механізмом фінансування своєї діяльності не тільки за допомогою грошових, але і за допомогою безгрошових фінансових потоків. Такі умови актуалізують необхідність враховувати фінансові потоки в безгрошовій формі з метою визначення реальних можливостей господарювання у безгрошовому режимі протягом тривалого періоду [16–18].

Природу формування безгрошових фінансових потоків розкриває характер взаємодії матеріального та грошового циклів у часі, що може формувати позитивний або від'ємний оборотний грошовий потік.

Якщо надходження грошей починається раніше (а) або середня за день сума надходжень перевищує суми їх сплати (б), то автоматично створюється позитивний грошовий потік (рис. 2) [18].

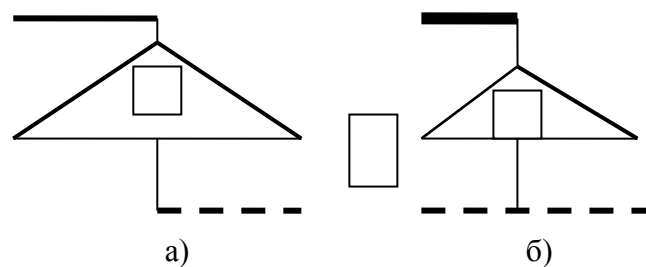

Рис. 2. Варіанти створення позитивного грошового потоку

І навпаки, якщо операція сплати коштів починається раніше, ніж їх надходження, або якщо середня за день сума виплат перевищує суму їх надходжень, то створюється від'ємний грошовий потік [18], як це показано на рис. 3.

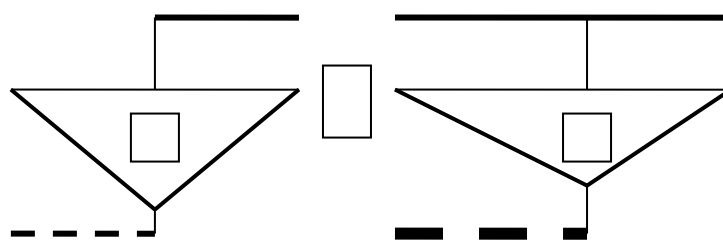

Рис. 3. Варіанти формування від'ємного грошового потоку:
суцільна лінія – надходження коштів; переривчаста лінія – сплата коштів

В одні періоди можуть випереджати грошові надходження, тоді як у інші – грошові сплати. Саме до такої схеми й звикла більшість наших суб'єктів господарювання.

Але в умовах карантину надходження коштів запізнюється протягом тривалих періодів, у зв'язку з чим підприємства зіткнулися з необхідністю працювати в умовах безгрошових фінансових потоків [18], як це демонструє графік на рис. 4.

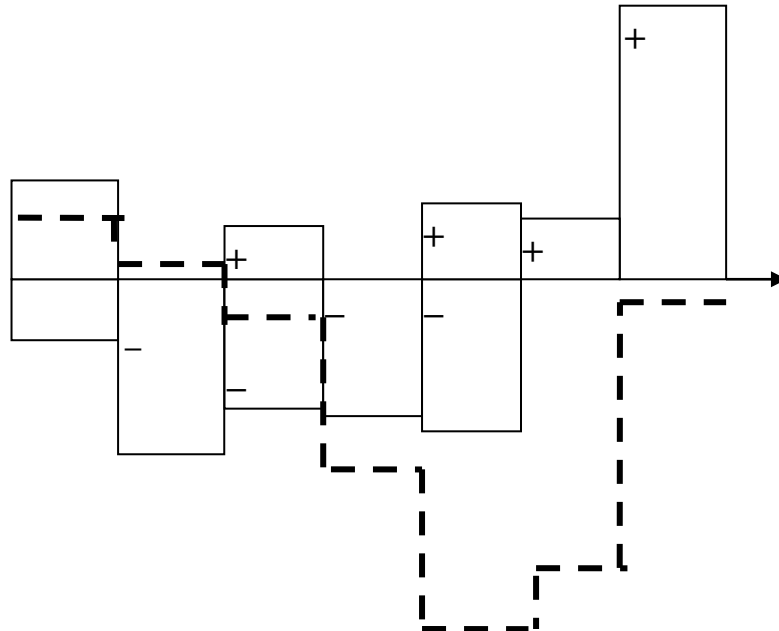

Рис. 4. Схема формування безгрошового фінансового потоку

У таких умовах грошове забезпечення господарської діяльності підприємства зводиться до того, щоб у будь-який момент часу мати можливість компенсувати від'ємний залишок (нестачу) грошових коштів, завдяки гарантії надходження яких діяльність підприємства може тривати певний час у безгрошовому фінансовому просторі (рис. 5) [18].

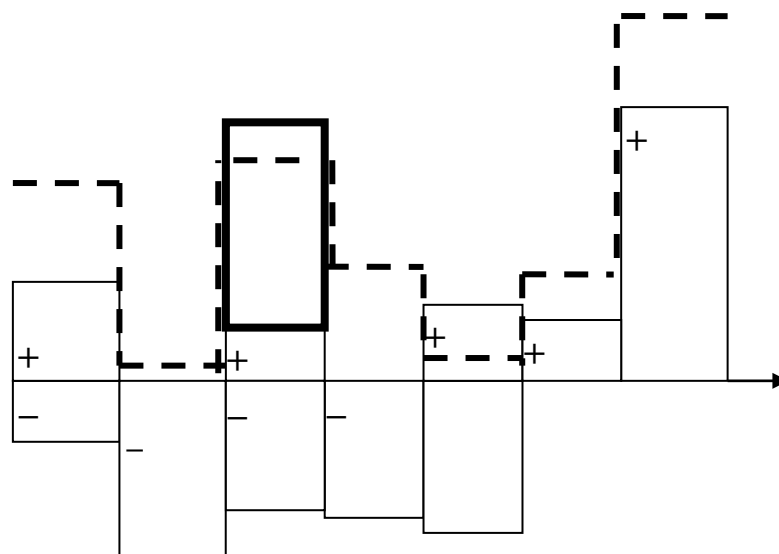

Рис. 5. Схема компенсації фінансового потоку грошовими надходженнями (ГН)

Отже, продовження господарської діяльності підприємств в умовах пандемії змушує їх вдаватися до моделювання тривалого періоду безгрошового фінансового потоку, параметри якого залежать від отримання без оплати матеріальних ресурсів, затримки або сплати скорочених заробітних плат, затримування розрахунків з постачальниками й очікування отримання коштів споживачами, надходжень закордонних замовників, коштів державного замовлення тощо [18].

Здійснення будь-якого економічного процесу, зокрема виробничого, потребує фінансування, яке забезпечує можливість своєчасного залучення матеріальних і трудових ресурсів, що найчастіше пов'язують з наявністю грошових коштів.

Таким чином формується переважна думка про неможливість функціонування підприємства без забезпечення позитивного грошового потоку, під яким розуміють перевищення сум грошових надходжень над сумами платежів.

У дійсності, грошовий потік є лише частиною фінансового потоку, який формується документами, що відображають передачу прав володіння матеріальними ресурсами та готовою продукцією, угоди з оплати праці та ін. У такому разі грошовий потік отримує вторинне призначення як інструмент монетизації фінансових відносин. При цьому наявність грошових коштів перестає бути нагальною умовою функціонування підприємств, а залишається лише умовою грошових розрахунків сторін за заздалегідь прийнятими угодами.

Отже, при підтримці такого фінансового потоку, який зберігає взаємовідносини партнерів бізнесу на взаємоприйнятному рівні, функціонування підприємств тривалий час може здійснюватися на основі безгрошових фінансових потоків, завдяки чому зберігається можливість їх тривалого функціонування в умовах фінансової кризи.

Список використаних джерел

1. Fitch вдвое ухудшило прогноз падения ВВП мира из-за «небывалой рецессии». Rbc.ru/economics. Пандемия коронавируса, 22 апр, 19:02. URL <https://www.rbc.ru/economics/22/04/2020/5ea061ce9a794725ece81db6>.
2. Веремеева Татьяна. МВФ пересмотрит прогноз падения мировой экономики: сокращение будет серьезнее, чем ожидалось ранее. К: Новости. 16 июня 2020, 18:51. URL: <https://money.comments.ua/news/economy/mvf-peresmotrit-prognoz-padeniya-mirovoy-ekonomiki-sokraschenie-budet-ser-eznee-chem-ozhidalos-ranee-654815.html>.
3. За 11 місяців 2020-го держбюджет зведено з дефіцитом у 117 мільярдів. Економіка. Держава. 2 грудня 2020, 14:00. URL: https://lb.ua/economics/2020/12/02/472039_11_misyatsiv_2020go_derzhbyudzhet.html.

4. Винокуров Я., Максимчук Н. Бюджетный кризис настиг Украину: средств на незащищенные расходы уже нет. *Экономическая правда*. Вторник, 24 ноября 2020, 08 : 45. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/11/24/668325/>.
5. «Антивірусний» фонд держбюджету: за 5 тижнів карантину використали лише 20% коштів. *Економічна правда*. П'ятниця, 29 травня, 2020, 15:22. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/29/661144/>.
6. Скільки Україна заплатить за пандемію коронавірусу. BBC. Україна. 7 квітня 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52183753>.
7. Фінансовий менеджмент : [підручник]. А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк та ін. К. : КНЕУ, 2005. 537 с.
8. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : Учебный курс; 2-е изд., перераб. и доп. К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. 656 с.
9. Циган Р. М. Аналітичні індикатори управління грошовими потоками підприємства: тактичний рівень. *БізнесІнформ*. 2014. № 8. С. 282–286.
10. Андрієць В. Підвищення ефективності управління грошовими потоками підприємства [Електронний ресурс] : «Справочник економіста». 2014, № 4. URL: economist.net.ua/node/300.
11. Івченко Л. В. Сутність грошових коштів: підходи до визначення. *Гроші, фінанси і кредит*. 2016. № 10. С. 798–803.
12. Яшишена В. Сутність грошових потоків підприємств та їх класифікація. *Економічний аналіз*. 2014. № 2. С. 321–324.
13. Нагайчук В. В. Управління грошовими потоками підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. № 1. С. 245–249.
14. Селіверстова Л. С. Управління грошовими потоками підприємства. *Економіка та держава*. 2015. № 9. С. 20–22.
15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 зі змінами від 10.06.2010р. N382 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0398-99>.
16. Ролько О. Ю. Значення ефективності управління грошовими потоками підприємств. *Проблеми матеріальної культури. Економічні науки*. 2014. С. 97–100.
17. Свистун Л. А., Нечухран К. О., Шустваль Д. О. Теоретичні засади управління грошовими потоками підприємства в умовах кризи в економіці. *Modern Economics*. 2020. № 21(2020). С. 192–198. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V21\(2020\)-30](https://doi.org/10.31521/modecon.V21(2020)-30).
18. Економічне управління підприємством : навч. посіб. А. М. Колосов, О. В. Коваленко, С. К. Кучеренко, В. Г. Бикова ; за заг. ред. А. М. Колосова. Старобільськ: Вид-во держ. закл. «Луган. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка», 2015. 352 с.